

Polszczyzna biblijna a polszczyzna literacka. Historyczne związki i uwarunkowania

Biblical versus literary Polish language.
Historical connections and conditions

Stanisław Koziara

Katedra Lingwistyki Kulturowej i Komunikacji Społecznej,
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie,
ul. Podchorążych 2, V piętro, 30-084 Kraków, Polska;
e-mail: stan@up.krakow.pl

Abstrakt

Celem artykułu jest wskazanie na wielowiekowe związki polszczyzny z Biblią, jako jednym z fundamentów polskiej kultury i tożsamości. Relacje te autor artykułu rozpatruje na płaszczyźnie genetycznej i formalnej współzależności pomiędzy stylowym inwariantem polszczyzny biblijnej a literacką odmianą języka polskiego. W tym celu przywołane zostały dotychczasowe ustalenia teoretyczne oraz badania materiałowe ukazujące kierunki i formy owych wpływów, skutkujące powstaniem głównych konstant stylowych polszczyzny biblijnej, a także wskazujące na znaczenie Biblii i jej rodzimych przekładów na kształtowanie się polszczyzny literackiej. Zwrócona została także uwaga na nowsze możliwości badań nad uwarunkowaniami relacji polszczyzna biblijna – polszczyzna literacka, które wynikają z odwołania się do retorycznego i literackiego dziedzictwa poszczególnych ksiąg Pisma Świętego. Artykuł dostarcza szeregu argumentów na rzecz obrony literackości polszczyzny biblijnej, jako faktu wynikającego z jej rodzimych doświadczeń historycznych, jak też z właściwości odziedziczonych z prymarnego stylu biblijnego. Na prawach polemicznych w artykule znalazły się również krytyczne odniesienia do tych spośród nowszych inicjatyw translacyjno-biblijnych, które zmierzają do oderwania polszczyzny biblijnej od jej wzorca literackiego oraz normy stylu wysokiego.

Słowa kluczowe: polszczyzna biblijna; polszczyzna literacka; Biblia; polskie przekłady Biblii; historia języka polskiego.

Abstract

The purpose of this article is to show age-old connections between the Polish language and the Bible, as one of the foundations of Polish culture and identity. The author views these relations from the perspective of the genetic and formal interdependence between the style invariant of the biblical Polish language and its literary variety. To this end, the author mentions previous theoretical findings and material research showing directions and forms of these influences, resulting in the emergence of the main style constants in the biblical Polish language. What is more, the significance of the Bible and its native translations for the emergence of literary Polish language has been pinpointed. Attention has also been drawn to more modern options of research into the conditions of the relationship between biblical Polish vs. literary Polish which stem from reference to the rhetorical and literary heritage of the specific books of the Bible. The paper provides a number of arguments in favor of the literary value of the Bible, as a fact resulting not only from its local historical experiences

but also features inherited from the primary biblical style. Moreover, the article discusses the critical references to the biblical translation initiatives which lead to the detachment of biblical Polish from its literary model and the norm of high style.

Keywords: biblical Polish language; literary Polish language; the Bible; Polish translations of the Bible; the history of the Polish language.

Uwagi wstępne

Obchodzony w roku 2016 jubileusz 1050-lecia chrztu Polski stworzył niecodzienną okazję do podjęcia refleksji w duchu bardziej historycznym, skłaniając do ujęć o charakterze syntetyzującym, niestroniącym także od sądów wartościujących. Taki też cel przyświeca temu opracowaniu. Wpisuje się ono w tematykę, która stanowiła już wielokrotnie przedmiot rozważań konferencyjnych i której poświęcono sporo miejsca w dotychczasowych, mocno zintensyfikowanych w ostatnich latach badaniach nad dziedzictwem biblijnym w języku polskim. Jeśli ośmielam się na nowo powrócić do zagadnień polszczyzny biblijnej, to czynię to głównie z powodu tego, iż w moim przekonaniu ostatnie lata przyniosły wiele dodatkowych ujęć i danych, znacznie poszerzających i wzbogacających dotychczasową refleksję nad historycznymi przemianami oraz współczesnym statusem polszczyzny biblijnej. Zachęta do ponownego spojrzenia na owo dziedzictwo językowo-kulturowe wynika także z nowych możliwości metodologicznych oraz teoretycznych, jakie wnoszą dziś badania tak biblistyczne, jak i filologiczne.

Zgłoszony w tytule tego opracowania problem relacji *polszczyzna biblijna* a *polszczyzna literacka* można rozpatrywać na kilku płaszczyznach i w różnym zakresie. Najbardziej podstawowy i zarazem najszerszy kontekst dla tych rozważań wyznacza relacja Biblia a literatura, która w rodzimej refleksji od dawna nie należy już do kategorii *terra incognita*¹. Nie zamierzam jednakże podejmować problematyki niniejszego szkicu w tak szerokim i wykraczającym poza ramy tejże debaty kontekście. Cele tegoż artykułu są o wiele bardziej ograniczone tematycznie oraz zakresowo i zmiernie do uwypuklenia i zwrócenia uwagi na wyłaniające się z owej szerokiej ramy kwestie natury filologicznej, a ściślej lingwistycznej. Polem obserwacji, uogólnień, ale też i pewnych nowszych propozycji ujęć będzie bowiem w tym szkicowym opracowaniu to, co dotyczy rodzimych uwarunkowań, jakie wyłaniają się na linii polszczyzna biblijna – polszczyzna literacka, relacji widzianej w kontekście tak historycznych, jak i nowszych doświadczeń języka polskiego. Zanim podjęta zostanie próba zwrócenia uwagi na kilka zagadnień z tego obszaru, przyjdzie wpieryw zatrzymać się na pewnych

¹ Spośród licznych prac warto wskazać na ważniejsze opracowania zbiorowe: *Sacrum w literaturze* (Gotfryd, Jasińska-Wojtkowska, Sawicki red. 1983); *Biblia a literatura* (Sawicki, Gotfryd red. 1986); *Via Pulchritudinis. Wątki biblijne w literaturze i kulturze polskiej* (Gorzkowski, Kamykowski, Panuś red. 2010). Pomocne zestawienie literatury z tego zakresu przynosi opracowanie G. Kramarka (2004).

kwestiach natury ogólniejszej i po części mających charakter porządkujący. Mimo bowiem pozornej oczywistości, bliższego określenia czy też doprecyzowania wymagają na wstępie już same tytułowe nominacje *polshczyzna biblijna* oraz *polshczyzna literacka*.

Pierwszej z nich skłonny jestem przypisać prymarne miano tego, co składa się na substylowy inwariant języka polskiego, ukształtowany na przestrzeni wielowiekowej tradycji i dotyczący w pierwszej kolejności rodzimych praktyk translacyjno-biblijnych, obejmujących ich całokształt tak w sensie konfesyjnym, jak też translatorycznym i autorskim. W kręgu tak rozumianej polshczyzny biblijnej widzieć należy także te zjawiska, które dotyczą wtórnych obszarów oddziaływania kanonicznego tekstu biblijnego zarówno w sferze szeroko pojętego dyskursu religijnego, jak też innych, stylowo-funkcjonalnych odmian polshczyzny. W rodzimej literaturze termin ten stosowany bywa w zasadzie wymiennie z pojęciem *polshki styl biblijny*, którego użycie ma jednak charakter nieco dwuznaczny i mniej precyzyjny, jakkolwiek, co należy zauważyć, bardziej zdomowiony na gruncie rodzimym². Mimo pewnej preferencji, jaką osobiście daję pojęciu *polshczyzna biblijna* jako uwolnionemu od tych dwuznaczności, nie widzę jednak większych przeszkód ani też szczególnego pojęciowego zamętu w synonimicznym posługiwaniu się obydwoma nominacjami. Coraz mniej dyskusyjny wydaje się natomiast dziś zakres tego, co składa się na zbiór konstant polshczyzny biblijnej/polskiego stylu biblijnego, do czego przyjdzie powrócić w dalszej części niniejszego opracowania.

Gdy zaś idzie o drugie z tytułowych pojęć, tj. *polshczyzna literacka*, to w zasadzie przejmuję je w znaczeniu stosowanym w rodzimej literaturze przedmiotu, gdzie na prawach synonimicznych, czy może bardziej metonimicznych, mowa jest o języku ogólnym, niekiedy utożsamianym z językiem literackim (koncepcja Antoniego Furdala), jednakże w ujęciu wykraczającym poza zakres wąsko rozumianego stylu artystycznego.

1. Polshczyzna biblijna – status, wyznaczniki i uwarunkowania historyczne

1.1. W kwestii dotyczącej statusu, wyznaczników i historycznych uwarunkowań polshczyzny biblijnej aktualny stan ustaleń w rodzimej literaturze nosi w znacznym stopniu znamiona kompletności i w zasadzie nie pozostawia większych niedomówień czy też obszarów spornych. Wydaje się, że możemy już dziś pokusić się o syntezę wiedzy w tym zakresie, na co składają się zarówno obszerne studia, jak też mniejsze opracowania. Trudne do przecenienia są tu starsze opracowania monograficzne, mające od dawna bez wątpienia charakter ujęć klasycznych, by przypomnieć chociażby prace Stanisława Rosponda, Marii Kossowskiej

² W tej wersji uzasadnia i upowszechnia ów termin w swojej pracy D. Bieńkowska (2002).

czy Ireny Kwileckiej³. Ostatnie dziesięciolecia ten stan wiedzy pomnożyły niemal geometrycznie nie tylko o kolejne obszary materiałowe, ale też o ujęcia wnoszące dodatkowe dane, dające podstawę nierzadko do formułowania nowszych i nieco odmiennych opinii. Szczególną sposobność do podjęcia w ostatnich latach na nowo studiów w tym względzie stworzyły okoliczności rocznicowe pierwszych wydań najważniejszych rodzimych prac translacyjno-biblijnych doby staropolskiej, tj. *Biblii Wujka*, *Biblii gdańskiej* oraz *Biblii brzeskiej*⁴. Trudno w tym kontekście nie wspomnieć także o pomnikowej reedycji wraz z obszernymi komentarzami najstarszych polskich Biblii w ramach serii *Biblia Slavica*. W moim przekonaniu całościowo widziane efekty tych rozpoznawień dają dziś podstawy do wyprowadzenia kilku tez i uogólnień, z których część ma charakter stanowisk w znacznym stopniu nowatorskich, w sporej części zmieniających dotychczasowe opinie w tym względzie.

1.2. Po pierwsze, dzięki na szeroką skalę zakrojonym badaniom materiałowym, pewnej modyfikacji wymaga dziś opinia o udziale poszczególnych translacji rodzimych Pisma Świętego w procesie wykształcania się odrębności i znamion stylowych polszczyzny biblijnej. W świetle nowszych badań trudna do utrzymania jest obecnie teza o wyłącznej roli w tym względzie Biblii Wujkowej. Teza, która w moim przekonaniu była do niedawna bardziej lansowana przez biblistów i historyków literatury niż przez językoznawców. Szersze spojrzenie, ku czemu postawę stworzyły nowsze studia⁵ uwzględniające na równi katolickie, jak i protestanckie dokonania polskiej translatoryki biblijnej, każą upatrywać istotnej roli w tym procesie nie tylko tekstu Wujkowego, ale także dokonań jego poprzedników i następców. Nie zmienia to oczywiście faktu, że szczególny status *Biblii Wujka* oraz *Biblii gdańskiej* wyznaczył obydwu przekładom niewątpliwie pozycję pierwszorzędną w tym dziele, jako dwóch filarów, na których wsparła się polszczyzna biblijna, co najwymowniej oddają słowa Zygmunta Kubiaka, także tłumacza ksiąg biblijnych: „Mowa polska w Biblii Wujka, Biblii Gdańskiej zdumiewająco dźwiga potęgę i czule przechowuje czar stylu biblijnego obu Testamentów” (1993: 155).

1.3. Po drugie, znacznemu wzbogaceniu uległo dziś spojrzenie na determinanty oraz rodzaj tych cech, które współtworzą główny rejestr stylowych konstant polszczyzny biblijnej. W dość zgodnej opinii filologów inwariantnych cech

³ Zob. odnośne pozycje w wykazie bibliograficznym zamieszczonym na końcu tego opracowania.

⁴ Mowa tu kolejno o rocznicowych datach pierwszych wydań owych Biblii, tj. odpowiednio o 400-leciu wydania pełnego tekstu *Biblii Wujka* (1599–1999), 370. rocznicy wydania *Biblii gdańskiej* (1632–2002) oraz 450. rocznicy ukazania się drukiem *Biblii brzeskiej* (1563–2013). Tym rocznicowym wydarzeniom towarzyszyło szereg inicjatyw konferencyjnych, których pokłosiem są także osobne publikacje zbiorowe, zob. Kamińska red. 1994; Adamek, Koziara red. 1999; Leszczyński red. 2013; Słowiński red. 2013.

⁵ Na uwagę zasługują tu przede wszystkim prace monograficzne Bieńkowskiej, Lisowskiego, Piel, Szczepińskiej oraz Szurek, zob. wykaz odnośnych prac zamieszczony w końcowej części bibliograficznej tego opracowania.

polshczyzny biblijnej należy upatrywać niemal na wszystkich poziomach systemu gramatycznego i stylistycznego, co dość istotnie odróżnia dziś to stanowisko od ujęć starszych, akcentujących przede wszystkim obszary leksyki i składni rodzimych prac przekładowo-biblijnych. Obecnie repertuar cech składających się na zasób stylowych wyznaczników polshczyzny biblijnej skłonni jesteśmy rozciągać na znacznie szersze obszary. Najbardziej wyraziste uobecnienie znajdują one na płaszczyznach: (1) leksykalno-onomastycznej, (biblijne nazwy własne, semityzmy leksykalne, rodzima leksyka nacechowana chronologicznie), (2) frazeologiczno-paremiologicznej (kalki frazeologiczne i przysłowiowe przeniesione z języków biblijnych oraz utrwalone połączenia wyrazowe powstałe na gruncie polskim), (3) syntaktycznej (hebraizmy i greczyzmy syntaktyczne, typowe latynizmy składniowe) oraz (4) obrazowo-figuracywnej (paralelizmy, metaforyka i topika biblijna, określone figury retoryczne).

W tak zakreślonym zbiorze konstant stylowych sytuuje się kolekcja cech składających się na właściwości tradycyjnego polskiego stylu biblijnego. Jako główne jego przejawy uznać należy: (1) zamierzony konserwatyzm językowy, (2) liczny udział spetryfikowanych struktur syntaktycznych i frazeologicznych oraz (3) silnie zaznaczoną figuracywność języka zdeterminowaną przez systemowe cechy języków biblijnych. Odwołując się do podstaw i ustaleń biblistycznych, jako istotne w tej typologii skłonny jestem widzieć rozróżnienie, które część z tych wyznaczników czyni świadectwem nawiązań do pierwotnych cech stylu (stylów) biblijnego, i które można określić jako prymarne, z drugiej zaś w zasobie tym ujawniają się te jego znamiona, które ukonstytuowały się już na gruncie języka tekstu przekładowego, w tym wypadku polshczyzny, jako cechy wtórne⁶.

2. W stronę ujęć nowszych

2.1. Jako propozycję poszerzającą spojrzenie na status i wyznaczniki polshczyzny biblijnej, także w stosunku do niektórych wcześniejszych ujęć własnych, widzę dziś potrzebę położenia mocniejszego akcentu na to, co dotyczy retorycznego dziedzictwa ksiąg biblijnych. Od co najmniej kilku dziesięcioleci jesteśmy bowiem świadkami swego rodzaju zwrotu retorycznego w dziedzinie biblistycznych badań nad językiem i strukturą tekstu biblijnego. Jak pokazały to dotychczasowe obserwacje, trop ten prowadzi do odkrywania w Biblii na równi świadectw i form wyrosłych z hebrajskiej tradycji retorycznej, jak też tego, co składa się na dorobek grecko-rzymskiej teorii i praktyki retorycznej.

Nie miejsce tu na szczegółowe referowanie pokąźnego dziś dorobku i osiągnięć na tym polu. Dość przypomnieć, że nurt pierwszy reprezentowany jest

⁶ Na temat procesu kształtowania się, przemian oraz rodzaju głównych konstant polshczyzny biblijnej istnieje w języku polskim osobna literatura. Zob. Bieńkowska 2002; Koziara, Przyczyna red. 2009.

obecnie głównie przez francuskiego jezuitę Rolanda Meyneta, którego najważniejsze prace zostały ostatnio przybliżone także polskiemu czytelnikowi (zob. m.in. Meynet 2001, 2005). Z kolei na oddziaływanie grecko-rzymskiej tradycji retorycznej w kontekście ksiąg biblijnych od dawna zwraca w swych pracach uwagę amerykański klasycysta George A. Kennedy (1984). Nie tylko dla porządku rzeczy odnotować warto, iż z dużym powodzeniem ten filologiczno-retoryczny kierunek w egzegezie i hermeneutyce biblijnej rozwijają również polscy bibliści. Wskazać tu należy głównie na prace krakowskich biblistów: Stanisława Hałasa, Romana Pindla oraz Stanisława Wronki⁷. Bardzo ważny także z filologicznego punktu widzenia aspekt wpływu szeroko pojętej kultury greckiej na Biblię, w tym również na jej warstwę językową, odsłania najnowsza praca Michała Wojciechowskiego (2012).

2.2. O wiele mniej intensywnie prezentuje się pod tym względem rodzima refleksja filologiczna. W efekcie ta składowa repertuaru stylowych wyznaczników polszczyzny biblijnej, która wyrasta z hebrajskiej i helleńskiej tradycji retorycznej, praktycznie nie znajdowała dotąd należytej uwagi badawczej⁸. Jej trwałe osady widoczny jest przede wszystkim na płaszczyźnie składniowej, ale też spetryfikowanych konstrukcji o typie sentencji, paremii, formuł, co w znacznym stopniu wskazuje na pierwotny, oralny charakter przekazów biblijnych, ale też zaznacza się wyraźnie w warstwie obrazowania (hiperboliczność) oraz wersyfikacyjnego ukształtowania tekstu (paralelizmy). Należy zauważyć i wyraźnie podkreślić, iż wzbogacenie polszczyzny biblijnej o ten zasób właściwości prymarnego języka i stylu biblijnego nie jest li tylko prostym wzbogaceniem jej konstant stylowych, ale nade wszystko sytuuje tę odmianę językową w roli reprezentanta retorycznego stylu wysokiego. Fakt ten skłonny jestem uznać za jedną z głównych zdobyczy, w jakie wyposażona została nie tylko polszczyzna biblijna, ale z czasem polszczyzna w ogóle, a w szczególności jej obszar literackich świadectw, o czym przyjdzie powiedzieć jeszcze w dalszej części.

2.3. Jako drugi, także nie w pełni doceniony w dotychczasowe refleksji filologicznej czynnik determinujący kształt i ocenę polszczyzny biblijnej widzieć należy jej szeroko rozumiany literacki substrat. Literacka perspektywa patrzenia na tekst biblijny jako na dzieło teandryczne, tj. bosko-ludzkie, od ponad stu lat należy do niekwestionowanych zdobyczy w dziedzinie egzegezy i hermeneutyki biblijnej⁹. Pochodną tego rozpoznania jest stwierdzenie w obrębie *in toto*

⁷ Syntetyczną prezentację tych prac zawierają m.in. takie opracowania, jak: Chmiel 2001: 217–224; Pindel 2006: 33–48.

⁸ Nie oznacza to jednak braku rodzimej refleksji nakierowanej na śledzenie retorycznej podstawy wielu odmian stylowych polszczyzny. Na podłoże retoryczne w kontekście szerzej pojętego języka i stylu religijnego należną uwagę zwraca w swoich pracach Dubisz (2005: 226–229). Z kolei na retoryczne dziedzictwo w dziedzinie polskiego stylu artystycznego wskazują prace Wilkonja (1999).

⁹ Jako datę graniczną wskazuje się zazwyczaj na cykl wykładów wygłoszonych w roku 1902 przez francuskiego teologa J.M. Lagrange'a na uniwersytecie w Tuluzie.

widzianego kanonu ksiąg biblijnych obecności na równi rodzajowych cech epicko-narracyjnych, poetyckich, jak też udratyzowanych form i gatunków. Przenosząc te właściwości na płaszczyznę typologiczną, przyjdzie stwierdzić odpowiednio obecność w księgach biblijnych zarówno gatunków z kręgu powieści historycznej, sagi, noweli, kroniki, obok całej gamy gatunków poetyckich: pieśni, hymnów, psalmów, elegii, lamentacji, a także poematów. Ale też bez trudu można wskazać na te biblijne ukształtowania gatunkowe, które genologicznie przynależą do obszaru użytkowych odmian, jak: list, kazanie czy rodowód. Wreszcie nie sposób pominąć i tych, które tworzą repertuar specyficznie biblijnych gatunków, jak ewangelia czy apokalipsa (Jelonek 1998: 95–115). Owo zróżnicowanie, swoista sylwiczność tekstu biblijnego, z całą pewnością przemawia na rzecz złożonej natury pierwotnego stylu biblijnego.

Daleki jestem w tym miejscu od rozstrzygnięcia kwestii, która dość często pojawia się w dyskusjach nad charakterem polskiego stylu biblijnego, a która wiąże się ze statusem stylowym prymarnego języka biblijnego. Przyjdzie zauważyć, że w tej materii bibliści, korzystając obficie z teoretycznych i metodologicznych zdobyczy nauk filologicznych, skłonni są uznać, iż nie można dziś opowiadać się za istnieniem monogenicznego modelu stylu biblijnego, lecz za jego heterogeniczną naturą, wynikającą właśnie z literackiego spojrzenia na charakter, autorstwo i rodzaje poszczególnych ksiąg biblijnych¹⁰.

2.4. Obydwie te sfery czy też kolekcje determinantów polszczyzny biblijnej, tj. retoryczną i literacką, usytuowane obok tradycyjnych cech systemowych, można uznać za mające zasadniczy wpływ na charakter oraz status stylowy polszczyzny biblijnej. Jest też prawdą wcale dla niektórych nieoczywistą, że w upowszechnianiu owych właściwości zasługę miała długo utrzymująca się wśród rodzimych praktyk przekładowo-biblijnych metoda literalna, z kanoniczną niemal rolą *Wulgaty* dla katolików, a który to fakt niektórzy filolodzy skłonni są traktować jako „grzech dosłowności”¹¹. Zachowując nieco bardziej zdystansowany osąd w tym względzie, na prawach w dużej mierze niepopularnych, pozwolę sobie stwierdzić, iż metoda ta wywarła decydujący wpływ na kształt polszczyzny biblijnej. Jej zasadniczy zrąb konstant stylowych ma bowiem charakter skalkowanych konstrukcji, odwzorowujących odpowiednie jednostki języka łacińskiego i pośrednio także języków biblijnych. Naśladownictwo to w równym stopniu objęło literackie obszary tekstu kanonicznego. Jako całkowicie bezsporny widzieć należy ów wpływ na polszczyznę we wszystkich praktycznie jej płaszczyznach systemowych, przede wszystkim leksykalnej, ale też frazeologicznej, paremiologicznej, składniowej oraz stylistycznej.

¹⁰ Mowa tu o wykorzystaniu w analizie egzegetycznej metod historyczno-literackich, odwołujących się do historii form, tradycji oraz redakcji poszczególnych ksiąg biblijnych (*Formgeschichte, Traditionsgeschichte, Redaktionsgeschichte*), zob. Szlaga red. 1986: 210–213.

¹¹ Stanowisko takie dość konsekwentnie wyraża w swoich pracach m.in. Piela (2003).

4. Biblijne podłoże polszczyzny literackiej

Wskazane w poprzednim akapicie uwarunkowania i czynniki należy postrzegać jako te, które przesądziły o tym, że polszczyzna biblijna stała się najlepszym, ale też i najbardziej wymagającym tworzywem polszczyzny literackiej. W całej więc rozciągłości należy zgodzić się z tezą Tadeusza Lewaszkiewicza, wspartą i nieco zmodyfikowaną przez Bogdana Walczaka, iż Biblia leży u źródeł narodzin i kształtowania się języków literackich europejskiego kręgu kulturowego, a w wypadku języka polskiego udział ten jest co najmniej znaczący (Lewaszkiewicz 1992: 232–248; Walczak 2000: 155–167). Oczywiście, że na samym początku było to spotkanie „kolosa” z dopiero co raczkującym „niemowlęciem”, spotkanie wielowiekowego dziedzictwa wielu języków i kultur o zgoła innym potencjale, zasobie gatunków i form wypowiedzi z zaledwie rodzącym się załączkiem języka etnicznego. Mechaniczne kalkowanie wzorca łacińskiego w przypadku tłumaczeń katolickich, nierzadkie sięganie po rejestry zgoła lokalnych odmianek polszczyzny było jeszcze tyleż koniecznym, co wyraźnie zaznaczającym się translacyjnym *modus operandi* w średniowiecznych psalterzach, procesem widocznym również w niektórych tłumaczeniach renesansowych (np. *Biblia Leopoldy*). Nader wymowne pod tym względem są doświadczenia, jakimi w drugiej połowie XVI wieku dzieli się Szymon Budny, jeden z najwybitniejszych teologów protestanckich, czołowy reprezentant polskiego obozu arianskiego, który w przedmowie do swojego przekładu Pisma Świętego pisał:

Wiem, iż naszy Polacy pospolicie onej krainy mowy w pisaniu używają, z której kto rodem. Lecz ja nie trzymałem się tego zwyczaju. Bo ponieważ się to nie jednej której krainie, abo powiatowi, ale wszem przekładało, przeto też żadnemi własnościami mów nie brakowaliśmy. Znajdziesz tu słowa wielgopolskie, znajdziesz Krakowskie, Mazowieckie, Podlaskie, Sędomirskie a bez mała i Ruskie. Głupstwo to jest mową jednej krainy gardzić, a drugiej słówka pod niebiosa wynosić [...] (1994: 17).

Trudna do przecenienia w tym względzie jest przede wszystkim doba reformacyjna i kontrreformacyjna, słusznie nazywana złotym wiekiem polskiej Biblii, a także obfite sięganie w tym okresie po o wiele starsze przekładowo-biblijne wzorce czeskie. „Walka o piękne słowo biblijne”, by sparafrazować tytuł jednego z ważnych dla niniejszych uwag opracowań Ewy Ostrowskiej (1953: 285–317), w istocie okaże się najbardziej chwalebny i owocny okresem w dziele przyodziewania się nie tylko polszczyzny biblijnej w najbardziej godne szaty, ale nade wszystko miłym krokiem w rozwoju polszczyzny w ogóle, geometrycznym przyrostem jest zasobu leksykalnego i frazeologicznego, potencjału poetycko-stylistycznego. Nie ma też przypadku w tym, że najważniejsze dokonania rodzimej literatury psalterzowo-biblijnej pochodzą z dojrzałej fazy polskiego humanizmu renesansowego, doby otwarcia się tak na dziedzictwo kultury i literatury Aten, jak i Jerozolimy. Nie bez powodu Jan z Czarnolasu nie gdzie indziej, lecz w Psalterzu

odnalazł najbardziej godną przestrzeń dla swej muzy poetyckiej, dając temu wymowne świadectwo w dedykacji skierowanej do biskupa Myszkowskiego: „I wdarłem się na skałę pięknej Kalijopy,/ gdzie dotychczas nie było znaku polskiej stopy” (Kochanowski 1977: 11). Pozycja zaś psalmodii biblijnej w kanonie kościelnym, jej fenomen trwałej obecności na wszystkich etapach dziejów polszczyzny, to zarazem źródło, jak i główna siła sprawcza w dojrzewaniu i pomnażaniu rodzimych, w pełni literackich zasobów językowych. W naśladownictwie stylu biblijnego będą poszukiwać godnej miary najwięksi z panteonu polskich romantyków (Mickiewicz, Słowacki, Norwid), jako wzorzec czyniąc tak Wujkowy, jak i gdański przekład Biblii (zob. Bieńkowska 1994: 162–170). Przebogata sieć motywów, archetypicznych wzorców osobowych, wielkich i małych metafor, faunicznej i florystycznej topiki pozostawi w języku i literaturze polskiej znamię tyleż trwałe, co i znamienne¹².

Ale też polszczyzna biblijna jawi się obecnie jako w zasadzie jedyna żywa enklawa polskiego retorycznego stylu wysokiego, jako inwencyjno-kompozycyjne tworzywo dla stylizowanych, współczesnych gatunków wypowiedzi publicznych (laudacja, mowa funeralna, toast), jak i charakterystycznych dla dzisiejszej kultury popularnej przetworzeń oraz intertekstualnych odwołań (dyskurs medialny, reklamowy).

Na prawach podsumowania

W kontekście powyższych uwag, jako w zasadzie retoryczne jawi się pytanie, czy polszczyznę biblijną i polszczyznę literacką można sytuować na prawach możliwych do rozdzielania językowych i stylowych ukształtowań? Doświadczenia ostatnich lat pokazały, że po takie praktyki się sięga. Mowa tu o współczesnych, *quasi*-przekładowych i adaptacyjnych próbach oddania tekstu Biblii w szacie językowej niektórych gwarowych oraz slangowych odmian polszczyzny (gwara podhalańska, dialekt śląski, slang młodzieżowy). Inicjatywy te spotkały się z dość jednoznacznym odzewem krytycznym ze strony środowisk filologicznych i w znacznej części także teologicznych, jako nieuzasadnione potrzebami ewangelizacyjnymi oraz komunikacyjnymi próby zmierzające do odrywania polszczyzny biblijnej od jej historycznych doświadczeń oraz wielowiekowych związków z polszczyzną literacką¹³.

Argumenty biblistyczne i filologiczne, a także historyczne doświadczenia w tym względzie pokazują, iż polszczyzna biblijna i polszczyzna literacka

¹² Obok przywołanych w przypisie pierwszym prac, w popularnym ujęciu zagadnienia te znalazły omówienie w pracy Bukowskiego (1990). Warto w tym miejsce przywołać także opracowanie ks. J. Frankowskiego (1983: 153–173).

¹³ Filologiczne opinie na ten temat przynoszą m.in. opracowania: Czesak (2009: 145–157); Kozłowska (2005: 11); Walczak (2007: 408–414).

stanowią genetycznie utrwaloną, wzajemnie się warunkującą relację, odciskającą trwałe znamię na najszerszej pojętej kulturze polskiej, której zasadniczy proces kształtowania się i rozwoju zapoczątkował ponad tysiąc lat temu akt chrześcijańskiego zanurzenia.

BIBLIOGRAFIA

- Adamek Z., Koziara S. (red.), 1999, *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego. Z okazji 400-lecia wydania Biblii ks. Jakuba Wujka*, Tarnów.
- Bieńkowska D., 1992, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech Ewangelii)*, Łódź.
- Bieńkowska D., 1994, *Odbicie stylu przekładu Biblii J. Wujka w literaturze polskiej, w: Jan Jakub Wujek tłumacz Biblii na język polski. W czterechsetną rocznicę wydania Nowego Testamentu 1593–1993*, red. M. Kamińska, Łódź, s. 162–170.
- Bieńkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź.
- Budny S., 1994, *Do czytelnika*, w: *Biblia. To jest Księgi Starego i Nowego Przymierza. In der Übersetzung des Simon Budny*, Nieśwież, Zasław 1571–1572. Herausgegeben von H. Rothe und F. Scholz. Biblia Slavica. Serie II: Polnische Bibeln, B. 3. Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich 1994, s. 17.
- Bukowski K., 1990, *Biblia a literatura polska. Antologia*, wyd. 3, Warszawa.
- Chmiel J., 2001, *Retoryka a Biblia*, w: *Retoryka dziś. Teoria i praktyka*, red. R. Przybylska, W. Przyczyna, Kraków, s. 217–224.
- Czesak A., 2009, *Biblia po śląsku i podhalańsku – fakty i kontrowersje*, w: *Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością*, t. 2, red. S. Koziara, W. Przyczyna, Tarnów, s. 145–157.
- Dubisz S., 2005, *Komunikacja publiczna w dziejach polszczyzny i jej retoryczne podłoże*, w: *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra, s. 226–229.
- Frankowski J., 1983, *Metafora w „Biblii”*, w: *Studia o metaforze II*, red. M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, Wrocław, s. 153–173.
- Gorzkowski A., Kamykowski Ł., Panuś K. (red.), 2010, *Via Pulchritudinis. Wątki biblijne w literaturze i kulturze polskiej*, Kraków.
- Gotfryd J., Jasińska-Wojtkowska M., Sawicki S. (red.), 1983, *Sacrum w literaturze*, Lublin.
- Jelonek T., 1998, *Próba klasyfikacji biblijnych gatunków literackich*, „Polonia Sacra”, t. 2, s. 95–115.
- Kamińska M. (red.), 1994, *Jan Jakub Wujek tłumacz Biblii na język polski. W czterechsetną rocznicę wydania Nowego Testamentu 1593–1993*, Łódź.
- Kennedy G.A., 1984, *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism*, Chapel Hill.
- Kochanowski J., 1977, *Psalterz Dawidów. Fototypia – transkrypcja*, opr. J. Woronczak, Wrocław.
- Kossowska M., 1968–1969, *Biblia w języku polskim*, t. 1–2, Poznań.
- Koziara S., 2005, *Biblia pierwszego czy ostatniego kontaktu?*, „Tygodnik Powszechny”, nr 48, s. 11.
- Koziara S., 2009, *Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego (ujęcie filologiczno-normatywne)*, Kraków.
- Koziara S., 2015, *Szkice z polskiej frazeologii biblijnej*, Łask.

- Koziara S., Przyczyna W. (red.), 2009, *Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością*, t. 1–2, Tarnów.
- Kramarek G., 2004, *Tradycja biblijna w literaturze polskiej*, Lublin.
- Kubiak Z., 1993, *Przestrzeń dzieł wiecznych. Eseje o tradycji kultury śródziemnomorskiej*, Kraków.
- Kwilecka I., 2003, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań.
- Leszczyński R.M. (junior) (red.), 2013, *Biblia brzeska. Historia, język, teologia*, Łódź.
- Lewaszkiwicz T., 1992, *Rola przekładów Biblii w formowaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturowego*, w: *Biblia a kultura Europy*, t. I, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, s. 232–248.
- Lisowski T., 2010, *Sola scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań.
- Meynet R., 2001, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, tłum. K. Łukowicz, T. Kot, Kraków.
- Meynet R., 2005, *Język przypowieści biblijnych*, przekł. A. Wałęcki, Kraków.
- Ostrowska E., 1953, *Walka o piękne słowo psalterzowe (Psalterz Kochanowskiego i Psalterz brzeski)*, „Język Polski” XXXIII, s. 285–317.
- Piela M., 2003, *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*, Kraków.
- Pindel R., 2006, *Biblia a retoryka*, w: *Język Biblii a język współczesny*, red. R. Komurka, Kraków, s. 33–48.
- Rospond S., 1962, *Język renesansu a średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej* w: *Odrodzenie w Polsce*, t. III: *Historia języka*, cz. 2, red. M.R. Mayenowa, Z. Klemensiewicz, Warszawa, s. 61–181.
- Sawicki S., Gotfryd J. (red.), 1986, *Biblia a literatura*, Lublin.
- Słowiński R. (red.), 2013, *Biblia Jakuba Wujka w życiu i kulturze narodu polskiego*, Poznań.
- Szczepińska B., 2005, *Ewangelie tylekroć tłumaczone... Studia o przekładach i przekładaniu*, Gdańsk.
- Szłaga J. (red.), 1986, *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, Poznań–Warszawa.
- Szurek M.M., 2013, *Z dziejów polszczyzny biblijnej. Biblia Wujka (1599) a Biblia gdańska (1632). Studium komparatywne*, Kraków.
- Walczak B., 2000, *Rola Biblii w rozwoju języków i językoznawstwa. Zarys problematyki*, w: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy*, red. E. Woźniak, Łódź, s. 155–167.
- Walczak B., 2007, *Pismo Święte w przekładach na gwary i slangi?*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 3, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań, s. 408–414.
- Wilkoń A., 1999, *Język artystyczny. Studia i szkice*, Katowice.
- Wojciechowski M., 2012, *Wpływy greckie w Biblii*, Kraków.